

Lőrincz József

A hazai börtönügy a konszolidáló, „klasszikus” Kádár-korszakban (1962–1970)*

A sztálini büntetőpolitikával való szakítás az 1950-es évek második felétől lényegében a korábbinál joviálisabb büntető igazságszolgáltatáshoz való közeledést eredményezett. A *lenini büntetőpolitika téziseit felidéző kétarcú igazságszolgáltatás* egyfelől a politikai ellenfelekkel szembeni könyörtelenséget, másfelől azonban a „dolgozó osztályhelyzetű” bűnelkövetőkkel szembeni segítő-nevelő szándékot kívánta kifejezésre juttatni. Előbbi funkciójában az 1956-os forradalom aktív résztvevőivel és az „osztályidegenekkel” szemben történelmünk egyik legvéresebb leszámolását végezte el.¹ A tudatosan és indokolatlanul alkalmazott terror mellett az 1957. június 29-i országos pártértekezlet ugyanilyen tudatosan élt a megbocsátás lehetőségével azokkal szemben, „akik bűncselekményeik népellenes voltát felismerve és megbánva, készek és képesek segíteni az imperialisták és a hazai ellenforradalmárok népellenes törekvései elleni harcban.” Ez utóbbiakkal, mint megtévedt vagy megtévesztett dolgozókkal szemben a büntetőpolitika megelőző, javító, nevelő tevékenységet tűzött ki célként.

Az 1957-es büntetőpolitikai döntés alapján az igazságszolgáltatásra a bűnelkövetők, illetve az elítéltek kategorizálásának fontos feladata hárult.² Az érintett szervek közös utasítása alapján az elítéltek között az osztályhelyzet, az előélet, a bűncselekmény jellege és a bűncselekmény súlya szerint tettek különbséget. E szempontoknak megfelelően 1958 végére más-más intézetbe kerültek az ellenforradalmár és osztályidegen elemek,³ a dolgozó osztályhelyzetű politikai elítéltek, a szokásos bűnözők és súlyosan visszaesők, a dolgozó osztályhelyzetű, kisebb súlyú köztörvényes bűncselekményt elkövető személyek.

A konszolidációra törekvés jelent meg 1959 novemberében az MSZMP VII. kongresszusának határozataiban, amely kimondta, hogy fel kell gyorsítani a szocializmus alapjainak lerakását. A kongresszus a büntetőpolitika döntéshozóit mindenesetre arra inspirálta, hogy a büntetés-végrehajtás területén is gyorsítsanak az „elbitangolt” dolgozó osztályhelyzetű elkövetők visz-

szaterelésében, amikor a nevelést intézményesítették a végrehajtási rendszeren belül.

A Biszku Béla belügyministersége alatt kibocsátott 8/1959. BM. számú utasítás az őrzés mellé a nevelést tette a végrehajtás fő feladatává, nem tudván azonban szakítani az osztályszemlélettel, hangsúlyozta, hogy „az osztálypolitikát érvényre kell juttatni a letartóztatottak nevelésénél alkalmazott módszereknél, a világnézetű oktatásnál, kedvezményeknél, fenyítéseknel stb. A nevelésnél az egyes osztálykategóriák figyelembe vétele mellett a személyből, annak társadalmi veszélyességéből, jelleméből, politikai magatartásából kell kiindulni.” Az „osztályidegenekkel”, a „politikai elítéltekkel” szembeni differenciált bánásmód realizálási formái voltak a kötelező zárkafoogság (egyéni elkülönítés), a kapcsolattartás korlátozása, a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségének szűkítése. A letartóztató intézetekben létrehozták a nevelési szolgálatot,⁴ és előírták, hogy minden 100 letartóztatott nevelésével 1 nevelő foglalkozzon. Az elítéltek munkáltatását, elsősorban a nagyüzemi jellegű termelőmunka végzését a nevelés fő eszközévé deklarálták, ezért megszüntették és az Országos Parancsnokság szervezetébe olvasztották a KÖMI-t, amelynek mint különálló szervezetnek működése veszélyeztette az egységes, nevelési szempontok érvényesülését. Az elítéltek lehetőleg teljes körű, folyamatos foglalkoztatása érdekében a bv. vállalatok termelőtevékenysége a jelentős élőmunka felhasználására irányult, ezért az ipari vállalatokban elsősorban élőmunka-igényes technológiai eljárásokat, a mezőgazdasági célgazdaságokban pedig nagy létszámú kézi munkaerőt alkalmaztak. A főképpen az élőmunkát kihasználó termelés azonban azzal a hátránnyal járt, hogy a következő időszakban rendre elmaradt a termelés korszerűsítésére irányuló technológia fejlesztése.⁵

A Kádár-korszak első éveiben a restauráció és az ennek érdekében alkalmazott megtorlás még éreztette hatását a börtönnépesség összetételén, az elsősorban politikai ellenfelekkel való leszámolás szándékán, de a fogvatartottak csökkenésén már a konszolidációra való törekvés is érzékelhető volt. Ez utóbbit jelzi az 1958 és 1960 közötti, mintegy 28%-os fogvatartotti létszámcsökkenés.⁶

Az 1960-as évek elejétől végbemenő pozitív gazdasági, kül- és belpolitikai folyamatok mellett a büntetőpolitika kiegyensúlyozottabbá, s a korábbi évtized szélsőségeitől jórészt mentesülve konszolidáltabbá vált. Az 1961-ben kibocsátott Btk. a büntetőpolitika korábbi torzulásainak ellensúlyozásaként elsősorban a büntetőjog garanciális szabályainak, a klasszikus felelősségi elvek erősítésére törekedett, erőfeszítések történtek a korábbi évtizedben történt súlyos visszaélések, rossz emléktű törvénytelenések feléledése ellen. A Csemege-kódexet teljességében felváltó, a szocialista jogalkotás termékének tekintett 1961. évi Btk. a megelőző években kialakult gyakorlatnak megfelelően a szabadságvesztés végrehajtásának két módját különböztette meg: a *börtönt* és a *büntetés-végrehajtási munkahelyet*. A szerény büntetés-végrehajtási szakirodalomban a

hatályba lépett Btk. céljának értelmezéséhez kapcsolódóan a szabadságvesztés végrehajtásának célját – a szovjet példa alapján – az elítéltek „megjavításában” és „átnevelésében” körvonalzták. Megjavításon az elítéltek tudatában meglévő negatív vonások korrigálását, jellem- és magatartásbeli hiányosságaik pótlását, míg átnevelésen a tudat, a beállítottság és a magatartás teljes átformálását értették. Az „átnevelés” kifejezést egyenesen Lenin özevegétől, Krupszkajától származtatták, aki szerint az átnevelés az ember egész pszichikumának átdolgozását jelentette.⁷ Az emberek tudatának, személyiségüknek az átalakítását a szocializmus építésének ebben a szakaszában a szocializmus teljes győzelme elengedhetetlen feltételének tekintették, amelyhez az útmutatást a marxizmus klasszikusai szolgáltatták. Úgy vélték, hogy nincs ez másképpen a börtönben sem, ahol az ideológiai tájékozottság, a politikai-világnézeti felkészültség egyfelől eljuttatja a bűnelkövetőt cselekménye történelmi-társadalmi anakronizmusának felismeréséig, másrészt segíti a beilleszkedését a társadalmi munkamegosztásba. E törekvés kétségtelenül magán viselte a lenini politika naiv forradalmi optimizmusát, másrészt képviselte azt a dogmát is, miszerint a bűnelkövetők többsége a kapitalista múlt és környezet áldozata, éppen ezért a büntetés céljából a felvilágosítást, a nevelést, a megtévedt, elkallódott dolgozóknak az új típusú társadalom építésébe való bekapcsolását tűzte. Az átnevelési célkitűzés a büntetés-végrehajtásban mindenesetre a következő másfél évtized uralkodó elvi dogmájává vált.

A konszolidációs politika – ezen belül büntetőpolitika – meghirdetésére az 1960-as évek végéig tartó „klasszikus Kádár-korszak” nyitányaként, 1962 novemberében, az MSZMP VIII. kongresszusán látták elérkezettnek az időt. A párt derűs anakronizmusára jellemző, hogy bejelentették a „szocializmus alapjai lerakásának befejeződését”, és reális célként tűzték ki a „szocializmus teljes felépítését”. A megbékélést szolgáló politika csúcspontját az 1963. áprilisában, az 1963. évi 4. számú törvényerejű rendeletben (a továbbiakban: tvr.) *megjelent közkegyelem* jelentette, amelynek alapján – jóllehet nem terjedt ki az 1956-os ügyekben elítéltek teljes körére – nagyszámú elítélt nyerte vissza szabadságát.⁸ E közkegyelem célja a fegyveres, majd a politikai ellenállás felszámolása után az érzelmi ellenállás csökkentése volt, többek között azzal is, hogy lehetővé tették a börtönviseltek érvényesülési lehetőségét is.⁹ A közkegyelem jelentős lépést jelentett a fejlettebb nyugati államokkal való viszony rendezésében, a külpolitikai elszigeteltség oldásában, az előkészületben lévő gazdaságirányítási reform nemzetközi elfogadásában.¹⁰

A magyar börtönügynek az állami szervek rendszerében elfoglalt helyét illetően jelentős döntés született 1963-ban: a *Belügyminisztérium szervezetéből az igazságügyi miniszter irányítása és felügyelete alá került*.¹¹ E döntésnek elvi jelentőséget az adott, hogy a büntetés-végrehajtás így az igazságszolgáltatás szervezetrendszerébe és helyesímelhető szándéka szerint annak folya-

matába illeszkedett be. Ez a beilleszkedés, mint azt a következő évtizedek gyakorlata is bizonyította, már nem volt könnyen bejárható. A 20. század első felének politikai-gazdasági-társadalmi folyamatai, a társadalom megnövekedett feszültségeinek egyre erőszakosabb kezelése a hazai börtönügyet mind szellemében, mind szervezeti felépítésében eltávolították az igazságszolgáltatás szervezetrendszerétől és a rendvédelmi szervekhez közelítették. A Horthy-korszakban elkezdődő és a II. világháború utáni évtizedben tovább militarizálódó büntetés-végrehajtási szervezet 1952-től 1963-ig már jobban megtalálta helyét a rendőrség és a határőrség mellett, mint az ügyészi, bírósági szervezetrendszerben, az igazságszolgáltatás részeseként. Az eltávolodást a rendvédelmi fegyveres testületektől az is hátráltatta, hogy a büntetés-végrehajtás szakmai képzése, egészségügyi, jóléti és kulturális szolgáltatásainak többsége továbbra is a belügyi szervek hatáskörében maradt.¹²

Az 1960-as évek elején fellendülő tudományos – kriminológiai, szociológiai, pszichológiai – kutatások széles körű empirikus tapasztalatokat halmoztak fel a bűnözés egy-egy megjelenési formájáról. E kutatások keretében hazánkban először került sor a büntetés-végrehajtási folyamat valóságos viszonyainak elemzésére. A kriminológiai szemléletnek a büntetőpolitikára gyakorolt jótékony hatása jól érzékelhető az 1963-as jogpolitikai irányelvekben,¹³ amely megszüntette az igazságszolgáltatásban az *elkövető osztályhelyzet szerinti megkülönböztetését*, egyúttal felhívott a jogkövetkezményeknek a bűnelkövető személyiségét nagyobb mértékben figyelembe vevő, differenciált alkalmazására. Az irányelvek – többek között – kiemelte, hogy *„A kiszabott büntetések végrehajtása során minden eszközzel törekedni kell az elítéltek átnevelésére, s intézményesen gondoskodni arról, hogy a szabadságvesztésüket letöltött személyek a róluk való gondoskodás hiányában ne lépjenek újra a bűnözés útjára. [...] A törvényt szigorát kell alkalmazni a súlyos elkövetőkkel, visszaesőkkel, a társadalmi együttélés szabályaival konokul szembehelyezkedőkkel, a garázda, élősdi elemekkel szemben. [...] Nagyobb gondot kell fordítani a szabadságvesztés végrehajtási fokozatának helyes megválasztására, a rezsim differenciálására.”* Az „irányelvek” még jól kivehetően magán viselte a lenini büntetőpolitika kétarcúságát, egyfelől a „megtévedtek” morális átalakításának, „átnevelésének” büntetőpolitikai és szociálpolitikai programját, másfelől a „kemény kéz” politikáját a társadalom többségével konokul szembeszegülő elkövetőkkel szemben.

A büntetőpolitika újabb, represszív hulláma nem várattott sokáig magára. A szovjet belpolitikai változások¹⁴ kedvezőtlenül hatottak a hazai gazdaságpolitika mégoly korlátozott hatású reformtörekvéseire is, a politikai visszarendeződés, a resztalinizáció a 60-as évek közepén megkezdődött. A politikai – így a büntetőpolitikai – hangsúlyok módosítására utalt a „gazdaság vezetésében eluralkodott szubjektívizmus elleni harc” hangsúlyosága, a proletárdiktatúra jelszavával a „munkás-

érdekek”, a „klasszikus szocialista érdekek” védelmére kelt baloldali politikai szárny¹⁵ megerősödése. A megkeményedő büntetőpolitika hatására 1964 és 1966 között a fogvatartotti létszám mintegy 24%-al emelkedett.¹⁶

A büntetőpolitika átmenetileg represszív irányú félfordulata indokolta, hogy a politika irányító szervei áttekintsék a rendvédelem, így az ide sorolt büntetés-végrehajtás működésének hatékonyságát. A bűnözés ugyanis, minden marxista-leninista dogmával dacolva, nemhogy csökkent volna, hanem növekedett, ezért világossá vált, hogy a bűnözés elleni küzdelemben már nem elegendő a szocializmus megszilárdulásában reménykedő rövid távú tervezés, hanem az állami szervek hosszú távú, szakszerű fellépésére van szükség. A honi börtönügyben megkövetelt átnevelés eszközeinek és módszereinek elégtelenségével, szerény hatáskörrel ekkor szembesült a politikai és állami vezetés. A börtönügy korszakos elmaradása számukra – sajátos módon – akkor ütött ki, amikor 1965 novemberében az MSZMP Politikai Bizottsága vizsgálta meg a büntetés-végrehajtás tevékenységét. A vizsgálat megállapította, hogy a rendszer nem szolgálja megfelelően a bűnmegelőzést, személyi állományának létszáma és felkészültsége elégtelen, kidolgozatlanok az elítéltekkel való differenciált bánásmód, nevelés elvei és módszerei, megoldatlanok az elítéltek foglalkoztatásával kapcsolatos problémák, a börtönök tárgyi feltételei sem alkalmasak a végrehajtás céljának megvalósításához. A Politikai Bizottság a megoldandó feladatok mellett elfogadta a büntetés-végrehajtás szabályozásának alapelveit, és felhívta az illetékes szerveket (Pénzügyminisztérium, Országos Tervhivatal), hogy a szükséges anyagi eszközöket a III. ötéves terv végrehajtása során biztosítsák.¹⁷ Megállapítható, hogy a Politikai Bizottság vizsgálata rámutatott a hazai büntetés-végrehajtás akkori legfontosabb szervei hibáira, diagnózisa pontos, korszerűsítési törekvései előremutatók voltak. A vizsgálatnak további pozitív „hozádék” volt az a felismerés, hogy a legkimunkáltabb büntetési rendszer sem képes a büntetőpolitikai célok elérésére korszerű büntetés-végrehajtás nélkül. Az is elismerésre méltó volt, hogy a hazai börtönügynek ekkor felismert kritikus állapotát javítandó, a bűnügyi tudományok képviselőinek bevonásával felélénkült a börtönügy elméleti művelése.¹⁸

A Politikai Bizottság döntése alapján 1966-ban, Magyarország történetében elsőként olyan törvényi szintű szabályozás jelent meg – az 1966. évi 21. törvényerejű rendelet –, amely a szabadságvesztés és az előzetes letartóztatás végrehajtásának elveiben, tartalmában jelentős előrelépést jelentett. E szabályozás most már a szabadságvesztés végrehajtásának jogilag is rögzített céljaként az elítéltek átnevelését, morális átalakításukat tűzte ki. Szemléletében minőségi áttörést képviselt azzal, hogy az elítélteket nemcsak kötelezettségekkel terhelte, hanem jogokkal is felruházta, ezzel hozzájárult ahhoz az elkerülhetetlen, a klasszikus börtönügyet a moderntől megkülönböztető fordulathoz,

amely az elítéltet jogilag a végrehajtás mélyen alávetett tárgyából annak jogviszonyban szabályozott alanyává emelte.

A tvr. elvileg a nevelést tette a büntetés-végrehajtás központi feladatává, így e jogszabály miniszteri indokolása nem kívánt kevesebbet, mint azt, hogy az elítélt személyisége az átnevelési folyamat eredményeként átalakuljon és szabadulása után törvénytisztelő állampolgárrá váljon. A tvr. a nevelés legfőbb eszközeinek a munkáltatást jelölte meg, miszerint a munkáltatás „a rendszeres, munkás életmódhoz való készséget hivatott kialakítani”. A személyiség morális átalakítása, lényegét tekintve progresszív, pedagógiai tartalmú célkitűzés a „létező” szocialista társadalom egy olyan rövid, derűs szakaszában született, amikor a naiv pedagógiai optimizmus párosult az akkor büntető hatalmának korlátait még nem érzékelő állam omnipotens törekvéseivel.

A tvr. a büntető törvénykönyv módosításával egyidejűleg a biztonsági és az átnevelhetőségi szempontoknak megfelelő differenciálást kívánt bevezetni, amikor a szabadságvesztés-büntetésnek a korábbi kettő helyett négy fokozatát: a szigorított börtönt, a börtönt, a szigorított bv. munkahelyet és a bv. munkahelyet állapította meg. A tvr. kísérletet tett az egyes fokozatokban való végrehajtás differenciált rendjének szabályozására is azzal, hogy megjelölte az egyes fokozatok jellemzőit, eltérő sajátosságait. E helyes törekvések azonban a gyakorlatban már kevésbé voltak érvényesíthetők, az egyes megkülönböztetési szempontok a valóságban formálisaknak bizonyultak. A tvr. lényegi rendelkezései közé tartozott, hogy az utógondozási tevékenységet a büntetés-végrehajtás szerves kiegészítőjévé tette azzal, hogy előírta: már a végrehajtás ideje alatt figyelmet kell fordítani a szabadulás utáni beilleszkedés előkészítésére.

A honi börtönügy átnevelési programja az 1960-as évek közepétől felélénkítette az elítéltek nevelésének tudományos igényű kutatását. A kutatók¹⁹ abból a felfogásból indultak ki, hogy a bűnelkövetők – a korábbi nevelésméleti állásponttól eltérően – különleges nevelést igényelnek, amelyet a szocialista neveléstudománynak egy specifikus területe, a kriminálpedagógia látna el. Felfogásuk szerint a kriminálpedagógia feladata, hogy feltárja az elítéltek nevelésének törvényszerűségeit és sajátosságait, elemezze a nevelési folyamat célkitűzéseit, tartalmát, módszereit és szervezeti formáit, adjon útmutatást a nevelési problémák helyes megoldásához.²⁰ Az új tudományterület fundamentumát a minden ember (át)nevelhetőségének optimista pedagógiai szemléletére telepítették. Mint kifejtették, „a nevelhetetlenség ítéletét az emberről legkorábban csak a nekrológiájában lehet kimondani.”²¹ A kriminálpedagógia programja pedig – álláspontjuk szerint – „az elítéltek társadalmi alkalmazkodási képességének és készségének kialakítása, az erkölcsi, jogi és társadalmi együttélési normákkal szemben elfoglalt értelmi és érzelmi érdektelenség felszámolása, a helyes magatartás és a társadalmi együttélési szabályok megtartására

irányuló kötelességszerű cselekvés indítóokainak kialakítása és elmélyítése.”²² E tudományos megalapozás elegendőnek tűnt olyan nevelési alapelvek kidolgozására, amelyek segítséget nyújtanak a nevelőknek eligazodni, irányt mutatni mindennapi munkájában.²³ Ezek az alapelvek: az egyéniesítés elve, a nevelés céljaihoz való aktív viszony kialakításának elve, az elitelt csoportok közösséggé szervezésének elve, az erkölcsi, politikai és kulturális befolyásolás elve, a munkával történő nevelés elve, az átneveléshez szükséges szigor és a szocialista humanizmus együttes alkalmazásának elve, a nevelési eljárások egységességének elve, valamint az állami és társadalmi szervek nevelésben való részvételének elve.²⁴

Amennyire tiszteletre és elismerésre méltóak voltak a morális átalakításra irányuló elvi törekvések, annyira irreálisak ezek megvalósítása a korabeli viszonyok és feltételek között. E törekvések fegyelmezetten követték az akkori büntetőpolitika által megkövetelt elvi irányt, a valóságban azonban megalapozatlanok, szakmailag anakronisztikusak voltak. A szocialista nevelési eszmék dogmaszerű alkalmazása – mint a makarenkói kollektivistista nevelése – a felnőttek börtönkörnyezetében csak jámbor óhaj maradt.²⁵ A börtöntársadalom reális ismeretének hiányát az elitelt-közösségben rejlő személyiségkorrekciós hatás naiv dogmájával pótolták ki. A papíron ekkor még könnyen elérhetőnek tűnő célokhoz vezető út valós problémáit csak évekkel később, az 1970-es évek közepétől tárhatták fel és hozhatták nyilvánosságra a kutatások.

A politikai és állami vezetés vizsgálata és kritikus megállapításai, valamint az ország akkori, relatíve kedvező gazdasági helyzete lehetőséget kínált volna a megáporodott börtönviszonyok fokozatos javítására. Ehhez azonban a társadalmi konszolidációban és a *bűnözés távlati csökkenésében* dogmatikusan reménykedő politikai vezetés nem adta áldását. *Az állami és a politikai vezetés a börtönügy felismert szakmai fejlesztéséhez a szükséges gazdasági erőforrásokat nem nyitotta meg.*²⁶ *Így a tárgyi feltételek immár elengedhetetlen korszerűsítése nem kezdődhetett el, emiatt a korszerűnek tekinthető jogi szabályozás túlnyomórészt csak papíron maradt, de gyakorlati megvalósítását akadályozták a megcsontosodott szervezeti-szervezési viszonyok is. Az erőteljes rendvédelmi vonásokkal és vonzalmakkal rendelkező büntetés-végrehajtási szervezet visszaileszkedését az igazságszolgáltatás szervezetrendszerébe az igazságügyi kormányzat arisztokratikus elkülönülése tovább nehezítette.*

A kádári „húzd meg – ereszd meg” taktika a következő két évben újabb engedékenységet mutatott. A társadalmi konszenzusra, a gazdasági reformokra hajló politikai szándéokra az MSZMP 1966. novemberi, IX. kongresszusán adott hangot az állami- és pártvezetés. Kádár János főtitkári beszámolója többek között megállapította: *„Társadalmi rendszerünk szilárd alapon nyugszik, hazánkban rend és jogbiztonság van. Éberen örködünk szocialista vívmányaink felett és senkinek nem engedjük meg, hogy bármilyen formában*

veszélyeztesse társadalmi rendünket. Ez így van ma és így lesz a jövőben is”²⁷ Az engedékenység büntetőpolitikai következménye, hogy 1966 és 1968 között a fogvatartotti népesség mintegy 13%-os csökkenése regisztrálható.²⁸

Az 1960-as évek második felében a hazai népgazdaság extenzív, elsősorban az új munkaerő bevonására alapozott mennyiségi termelés fejlesztési forrásai jórészt kimerültek. Előtérbe került az intenzív forrásokra, a termelékenység növekedésére alapozott *gazdasági reform* kimunkálása, amelynek következtében 1968. január 1-jén bevezették az új gazdasági mechanizmust. Ennek az új gazdaságirányítási rendszernek az volt a lényege, hogy a tervlembontásos rendszer helyett a közvetett befolyásolás rendszerét, a tervezés, irányítás, az érdekeltség és az ösztönzés új módszereit vezették be, növelve a vállalatok felelősségét és önállóságát.²⁹ A keleti blokkban inkompatibilis gazdasági reform következménye a szovjet vezetés elégedetlenségének kihívása és politikai nyomásgyakorlása lett. A kádári „egyensúlypolitika” arra kényszerült, hogy a baloldali, rendpárti szárny megerősítésével kompenzálja az ország „renitens” reformtörekvéseit. Ezért a gazdaságpolitikai reformokkal csaknem egyidejűleg a büntetőpolitikában újabb represszív fordulat történt. A proletárdiktatúra dogmatikus, hűséges védelmezőinek, a reformellenes, a szocialista gazdaság „védelmére” kelt politikai erőknél tevékenysége nem merült ki nyilatkozatokban és deklarációkban, hanem háttérükben az SZKP KB. prominenseivel fokozták politikai nyomásgyakorlásukat. 1968-tól a büntetőpolitika represszív irányultsága – amelyben jelentősen közrehatottak a csehszlovák események is – jól követhető a fogvatartottak létszámának gyors emelkedésében. Az 1972-ig tartó folyamatban a börtönnépességnek újabb 21%-os emelkedése volt mérhető.³⁰ A keményvonalas büntetőpolitikát az 1970-ben megtartott X. kongresszus is megerősítette, amikor arra hívta fel a társadalom figyelmét, hogy *„az utóbbi időben a gazdaságirányítási reformot félremagyarázva erőre kapott az individualizmus és az egoizmus, a munkával meg nem szolgált haszonszerzés és spekuláció. [...] Erősíteni kell azt a közszellemet, amely nem tűri el a társadalomellenes magatartást, a cinizmust, a fegyelmezetlenséget, a közösség megkárosítását.*”³¹

Az 1960-as évek második felének büntetőpolitikája anélkül fektette a hangsúlyt a megelőzésre – a börtönügy területén a speciális prevencióra –, hogy ennek megvalósítási esélyét felmérte, illetve bonyolult tárgyi és személyi feltételeinek megteremtését megkísérelte volna. *Az irreális elvárások teljesíthetetlensége, a valóság és az elvi (jogsabályi) követelmények ellentmondása a hazai börtönök vezetői kétarcúságának kialakulását eredményezte.* Miközben formálisan alkalmazkodtak a politikai és az állami vezetés elvárásaihoz, az elsődleges célként deklarált (át)neveléshez, valójában, egzisztenciálisan a másodlagos követelmények teljesítésében, a rendkívüli események (szökés, zendülés, csoportos ellenállás, erőszak, öngyilkosság, stb.)

elleni sikeres fellépésben, illetve az elítéltek munkáltatásának gazdaságosságában voltak érdekeltek. Az 1970-es évek elejére tehát kialakultak azok a főbb ellentmondások, amelyek a következő évtizedekre meghatározták a börtönügy vezetőinek sajátos vezetői kultúráját és magatartását. *Nyilvánvalóvá vált számunkra, hogy a börtönöktől követelt proaktív szerep az igazságszolgáltatás megelőzési funkciójának teljesítésében illúzió, a szakma legfeljebb a közhangulatot érintő botrányok elkerülésére irányuló reaktív szerepre képes.*

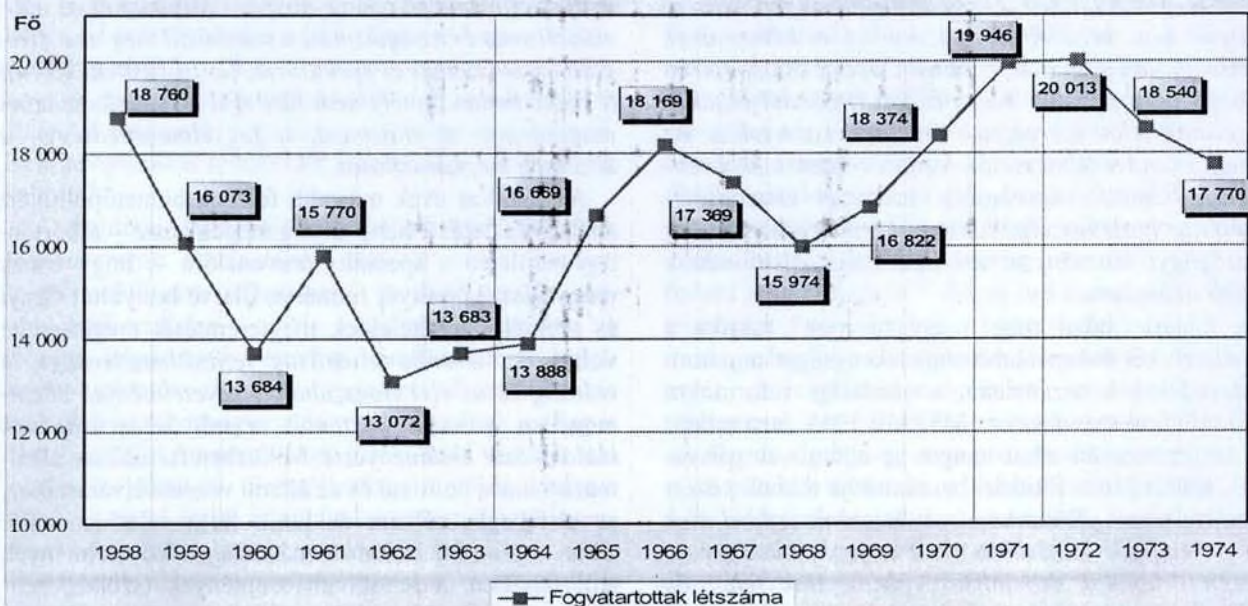
**A fogvatartottak számának alakulása
1958–1974 között**

Év	Fogvatartottak létszáma
1958	18 760
1959	16 073
1960	13 684
1961	15 770
1962	13 072
1963	13 683
1964	13 888
1965	16 669
1966	18 169
1967	17 369
1968	15 974
1969	16 822
1970	18 374
1971	19 946
1972	20 013
1973	18 540
1974	17 770

A büntetés-végrehajtási szervezet centralizáltságának, a militáris, hierarchikus viszonyok fenntartásához a gyakorlat az 1960-as évek közepétől további döntő érveket adott. Az anyagi-pénzügyi eszközök hiánya, a ráfordítások saját erőből való megvalósításának kényszerű kötelezettsége a rendelkezésre álló erőforrások patikamérlegben való szétosztását igényelték, a végrehajtás irreális – politikai szlogenre avatott – céljának formális életben tartása, főképpen pedig a biztonsági és a termelési szempontok mindenek felettsége szükségessé tette a személyzet militáris hierarchiájának fenntartását. Mindez pedig úgy hatott tovább a fogvatartottak természetére, hogy a személyzet részt vett a fogvatartottak elszemélytelenítésében, tárgyiasításában, érdekében állt, hogy a fogvatartott tudomásul vegye alávetett, kiszolgáltatott voltát. A militáris centralizációt az intézetek tartós túlsúlyfoltja is elősegítette. A létszámmal együtt növekvő biztonsági kockázat kezelése az intézetek rezsimjének általános szigorodásához, a fogvatartotti oldalon pedig ennek ellenhatásaként az alsóportok, az ellenségesen szembenálló szubkultúra-tenyészet kialakulásához vezetett. A nagyobb tömegű fogva tartott féken tartásához a rend és a fegyelem fenntartásához szükséges intézkedések kerültek előtérbe.

Az elítéltek nevelésével foglalkozó szolgálat megjelenése – sajátos módon – az elítéltek őrzéséért, illetve munkáltatásáért felelős „klasszikus” szakágazatok hagyományosan kialakult prioritásait veszélyeztette. Az elsősorban az intézetek biztonságáért és az elítéltek munkáltatásának gazdaságosságáért érdekeltté tett börtön-személyzet tevékenységében így a másodlagos célok követése vált uralkodóvá. A büntetés-végrehajtás szervezetének túlzott centralizáltsága, a hierarchiában érvényesülő merev függőségi viszony akadályozta a szakterületek együttműködését, sőt azok rivalizálásához vezetett.³²

Fogvatartottak számának alakulása 1958-1974 között

Jegyzetek

A tanulmány megírásához felhasznált szakirodalom (az alábbi jegyzetekben említettek kivül): Balogh László–Horváth Tibor: *Büntetés-végrehajtási jog. I–II.* (Budapest, 1983); *Büntetés-végrehajtási rendszerek – büntetés-végrehajtási jog.* Szakirodalmgyűjtemény. Szerk.: Horváth Tibor (Rendőrtisztví Főiskola, Budapest, 1980); Gläser István: *A magyar büntetés-végrehajtási jog* (Budapest, 1976); Gönczöl Katalin: *Bűnözés és társadalompolitika* (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987); Horváth Tibor: *A büntetés elméletek fejlődésének vázlata* (Budapest, 1980); Kabódi Csaba: *Börtönrendszerünk a mérlegen* (Jogtudományi Közlöny, 1990. 5. sz.); Kabódi Csaba–Mezey Barna: *A büntető rendszer alapfogalmai* (Budapest, 1997); Kabódi Csaba–Lőrincz József–Mezey Barna: *Büntetés-tani alapfogalmak* (Rejtjel Kiadó, Budapest, 2005); Lőrincz József–Nagy Ferenc: *Börtönügy Magyarországon* (Bv. Országos Parancsnoksága, 1997); Lőrincz József: *Büntetőpolitika és büntetés-végrehajtás a rendszerváltáson innen és túl* (Börtönügyi Szemle, 2003. 1. sz.); Lőrincz József: *Büntetőpolitika és börtönügy* (Rejtjel kiadó, Budapest, 2009); Lukács Tibor: *Szervezett dilemmánk: a börtön* (Magvető Kiadó, Budapest, 1987); Mezey Barna (szerk.): *A magyar börtönügy kutatásának alapjai* (Jogtörténelmi Értekezések 20. Budapest, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 1997); Mezey Barna: *Millenniumi visszatekintés: a magyar büntetés-végrehajtás történetének modernizációs csomópontjai.* In: *A magyar büntetés-végrehajtás millenniumi konferenciája* (Budapest, Bv. Országos Parancsnoksága, Budapest, 2001); Pál László: *Nevelés a büntetés-végrehajtásban* (Budapest, 1976); Szabó András: *A büntett és büntetése* (Budapest, 1979); Tari Ferenc: *Szakmai alapon (a büntetés-végrehajtás és a politika kapcsolata)* (Börtönügyi Szemle, 1995. 2. sz.)

¹ A legújabb kutatási adatok szerint a polgári és katonai bíróságok által 1956. november 4-étől 1957. július 31-éig halálra ítélték száma 131 fő volt, míg a forradalmi eseményekben való részvétel miatt kivégezettek összlétszáma meghaladta a 350 főt.

² A bűnelkövetők kategorizálását a 103/1958. számú BM-IM-Legfőbb Ügyészi közös utasítás tartalmazta.

³ A közös utasítás szerint ellenforradalmár elemeknek minősültek a szervezkedés, a kémkedés, a hazaárulás bűncselekményeiben vezető, irányító tevékenységet folytató személyek, osztályidegeneknek a papok, a csendőrök és a volt horthysta katonatisztek.

⁴ Az 1960. január 1-jével létrehozott nevelési szolgálat országosan 124 főből álló nevelői állománya volt politikai tiszttekből és felkészültebb körletparancsnokokból állt, egyidejűleg a Bv. Országos Parancsnokságán a nevelési szolgálat irányítására Nevelési Osztály, ezen belül instruktori és sajtó alosztály alakult meg. Az újonnan kinevezett nevelők felkészítését hathetes turnusokban a Maglódi úti bv. iskolán végezték el.

⁵ Lásd: Palotás Miklós: *A büntetés-végrehajtási munkálatás fejlődése és jelenlegi helyzete* (RTF, 1983, 13. p.)

⁶ Lásd a táblázatokat a 38. oldalon!

⁷ Vö.: Szalai Zoltán–Györök Ferenc: *Az új büntetőtörvények és a büntetés-végrehajtás* (Belügyi Szemle, 1963, 12. szám, 19. p.)

⁸ A nagyszabású közkegyelem 3490 fő szabadulását jelentette a börtönökből, ebből 3053 fő volt jogerősen szabadságvesztésre ítélt, 257 előzetesen letartóztatott és 180 szabálysértő. Egyharmaddal, illetve felével mérsékeltek további 874 fő büntetését, továbbá közkegyelemben részesült 3896 fő javító-nevelő munkára ítélt is.

⁹ Lásd: Huszár Tibor: *Kádár. A hatalom évei 1956–1989* (Corvina Kiadó, Budapest, 2006, 138. p.)

¹⁰ Uo., 140–141. p.

¹¹ Az igazságügy-miniszter és a belügyminiszter október 30-án kelt. 008/1963. sz. közös utasítása.

¹² Az igazságügy-miniszter és a belügyminiszter 008/1963. számú közös utasítása a büntetés-végrehajtás átadásának és átvételének szabályozásáról.

¹³ Az MSZMP 3221/1963. (V. 30) sz. határozata a jogalkalmazás jogpolitikai elveiről.

¹⁴ A hazai pártvezetéssel jó viszonyt fenntartó Ny. Sz. Hruscsovot leváltják, az SZKP Elnökségében resztalinizációs tendenciák mutatkoznak.

¹⁵ Ide sorolható az MSZMP Politikai Bizottságából Biszku Béla, Gáspár Sándor, Pullai Árpád és Komócsin Zoltán.

¹⁶ Lásd a táblázatokat a 38. oldalon!

¹⁷ Lásd az MSZMP Politikai Bizottsága határozatának végrehajtásáról szóló, a KB Közigazgatási és Adminisztratív Osztálya által készített, 1971. szeptember 3-án kelt jelentés 2. oldalát!

¹⁸ A bűnügyi tudományok jeles képviselői tudományos igényű kodifikációs előterjesztéseikben fogalmazták meg álláspontjukat. Lásd: Fonyó Antal: *A munka tartalma, célja és módszerei a büntetés-végrehajtás intézményeiben* (Jogtudományi Közlöny, 1966. 3. sz., 105–113. p.); Szabó András: *Nevelés a szabadságvesztés-büntetés végrehajtása során* (Jogtudományi Közlöny, 1966. 5. sz., 231–239. p.); Vermes Miklós: *A társadalom szerepe a büntetés-végrehajtásban* (Jogtudományi Közlöny, 1966. 4. sz., 185–190. p.)

¹⁹ A kriminálpedagógiai ismeretanyag tudományos megalapozásának kísérlete a büntetés-végrehajtási testület két, elméletileg felkészült, a gyakorlatban is jártas szakember: Balogh László és Pál László nevéhez fűződik.

²⁰ Lásd: Balogh László–Pál László: *Kriminálpedagógia* (tanárképző főiskolai jegyzet, 1975, 20. p.)

²¹ Uo., 24. p.

²² Uo., 29. p.

²³ Lásd: *A felnőttkori elítéltek nevelésének alapelvei* (Bv. Országos Parancsnokság, 1968)

²⁴ Uo., 3. p.

²⁵ Makarenko a II. világháború után egy olyan időszakban lépett be a magyar pedagógiai közgondolkodásba, amikor a hazai nevelésügy szomjasan kereste az új, népi demokratikus nevelés elméleti támpontjait. Az 1960–1970-es években több hullámban felerősödött makarenkóizmus a hazai börtönügyet csupán elméleti síkon érintette, a gyakorlatban a közösségi nevelésben rejlő hatást még a fiatalok elítélteknél sem tudta kihasználni. Maradandó, káros következménye az elítéltek nagy létszámú zárkájának, lakóhelyiségeinek kialakításában és fenntartásában lelhető fel.

²⁶ A Politikai Bizottság határozata szerint a III. ötéves tervben évi 5–7 millió forintot kellett volna a bv. intézetek fejlesztésére fordítani, azonban a szükséges pénzüsszegeket az illetékes szervek nem biztosították.

²⁷ Az MSZMP IX. kongresszusának jegyzőkönyve (Budapest, 1967, 35. p.)

²⁸ Lásd a táblázatokat a 38. oldalon!

²⁹ A gazdasági reform a büntetés-végrehajtási vállalatokat is érintette, amennyiben a bv. vállalatok az állami vállalatokhoz hasonlóan nagyobb önállóságot kaptak, ez pedig szükségessé tette, hogy ezek irányító szerve az Bv. Országos Parancsnokságon a korábbinál nagyobb hatáskörrel rendelkezzen, ezért 1968-ban létrehozták a Közgazdasági és Munkáltatási Főosztályt.

³⁰ Lásd a táblázatokat a 38. oldalon!

³¹ Az MSZMP X. kongresszusának jegyzőkönyve (Budapest, 1971, 471. p.)

³² Részletesen lásd: Lőrincz József–Nagy Ferenc: *Börtönügy Magyarországon* (Bv. Országos Parancsnoksága, Budapest, 1997)

